

G. G'AFFAROVA, D. NORBOYEVA

ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARI

Monografiya

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

G'affarova Gulchehra, Norboyeva Dilnoza

ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARI

Monografiya

«SARBON LLS»
TOSHKENT – 2024

UO'K 130.2
KHK 87.717
G-43

G'affarova, Gulchehra, Norboyeva Dilnoza.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari / Monografiya. – T.: «SARBON LLS», 2024. – 156 b.

Monografiyada paradigma tushunchasi, unga oid ilmiy konsepsiyalar, klassik va zamonaviy paradigmalar tahlili, tafakkur tushunchasi hamda zamonaviy tafakkur turlariga oid paradigmalari (kreativ tafakkur, strategik, refleksiv va tanqidiy tafakkur) kabi masalalari zamonaviy qarashlar va yangi manbalar asosida tahlil etilgan.

Monografiya faylasuf olimlar, tadqiqotchilar va oliy ta'lim muassasalari Gumanitar fanlar fakultetlari talabalari uchun mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:
Nasriddin NAZAROV,
falsafa fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:
Ilyosjon SIDDIQOV,
falsafa fanlari doktori, professor
Bahodir QANDOV,
falsafa doktori (PhD), dotsent

*Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy texnik
kengashitomonidan nashrga tavsiya etilgan
(6-son bayonnoma, 2024 yil 27 noyabr)*

ISBN 978-9910-780-35-6

© G.G'affarova, d. Norboyeva, 2024.
© «SARBON LLS», 2024.

KIRISH

XX asrning oxirlari va XXI asrning boshlarida insoniyat obyektiv dunyoni anglash, tushunish jarayonida bizni qurshab olgan dunyo to'g'risida to'la-to'kis tushunchalarga, bilimlarga ega bo'la olmaganini aniq bo'ldi. Falsafada bilish jarayonini tushunishda yangi tushunchalar, tamoyillar, nuqtai nazarlar rivojlandi, shuningdek, mumtoz tushunchalar ham yangi mohiyat, mazmun bilan boyidi. Bu jarayon hozir ham davom etmoqda. Rivojlanish, o'zgarish dunyoning tobora murakkablashib borishi muammolarning asosiy sababchisidir. Bu jarayonda dunyoning yangi xossalari, bog'lanish va xususiyatlari kashf etilmoqda.

Bizning tafakkurimizda dunyo chiziqlidir. Chiziqli tafakkur negizida har qanday ta'sirga qarshi proporsional aks ta'sir bo'ladi. Lekin hayotda biz kichkina ta'sir natijasida katta, kutilmagan o'zgarishlar sodir bo'lishini kuzatamiz, bilamiz. Shu bilan bir qatorda, katta, kuchli ta'sir natijasida kichkina o'zgarishlar ham sodir bo'lishini kuzatganmiz. Bu jarayonlar nochiziqlilikning xususiyatlaridan biridir.

Zamonaviy fanda keng tarqalgan «kapalak effekti» iborasi ham nochiziqli dunyoning bir ko'rinishidir. Insoniyat dunyoni o'zlashtirishi, anglashi fan bilan bog'liqdir. Avvalo, dunyoni ilmiy tadqiq etish va o'rganish usullari dissiplinar fanlar, ya'ni dunyoning ayrim xususiyatlarini, belgilarini o'rganadi, shu asosda (ayrim fanlarda) o'ziga xos ilmiy tushunchalar, tamoyillar, falsafiy metodologiyalar shakllanadi.

Aytish mumkinki, ijtimoiy o'zgarishlarning tezlashishi muqarrar ravishda har birimizni harakat, reaksiya jarayonlariga jalb qiladi yoki bizni manipulyatsiya obyektiga aylantirib, transga tushiradi. Har kuni, xohlaymizmi yoki yo'qmi, biz vaziyatni qayta ko'rib chiqishimiz va noaniqlik va to'liq bo'lmagan ma'lumotlar sharoitida tavakkal qilish yoki qilmaslik haqida boshqaruv qarorini qabul qilishimiz kerak.

Biz sezgi va ijtimoiy tajribamizga ishonishni o'rganamiz. Bizning ijodiy ijtimoiy salohiyatimiz, uni "bu yerda va hozir" dolzarb o'zgarishlarni tushunishga, ularni individual baholashga, ularni qabul qilish yoki qabul qilmaslikka bog'liq. Biz allaqachon kirgan yangi dunyoni tushunish va tasvirlash uchun uslubiy vositalarni kengaytirish zarurligiga keldik.

Yangi asr bizga axborot va iqtisodiy ochiqlik, yangi ijtimoiy o'ziga xosliklarning shakllanishi va jamiyat va hukumat muhitida o'zini-o'zi tashkil etishning o'sishi, qadriyatlar ziddiyatining kuchayishi va shu bilan birga, ijtimoiy bilimlarning o'sishi juda tez sur'atlar bilan ijtimoiy

monoxotomiyalarni olib tashlab, tekis tashlab, R Akoli ta'kidlagandek, tushunish bilan bir xil narsa emas. Bilim tahlil oqibati shakllanadi, lekin tushunish sintez oqibati keladi.

Yangi dunyo va uning xususiyatlarini tushunish qanchalik tez shakllanganiga nafaqat soxtir bo'layotgan narsaga munosabatimiz, balki ushbu hotsisadagi o'rimiz, undagi o'zaro munosabatimiz va boshqalarning faoliyatiga baho berishimiz ham bog'liq.

Ta'kidlash kerakki, jahondagi globallashuv jarayonlari jamiyatning barcha sohalarida, jumladan, insoniyat tafakkur tarziga konstruktiv va destruktiv ta'sir kuchayib, epistemologik muammolarni kognitiv, kreativ, intellektual dinamikasining o'zgarishiga olib kelmoqda. Mohiyatan inqilobiy bo'lgan konstruktiv xarakterdagi ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy o'zgarishlar o'z navbatida, inson kapitalining kreativ xislatlarini kuchaytirmoqda. Bu jarayonning muhim kognitiv oqibati shundan iboratki, hozirgi zamon postnoklassik fan va texnologiya darajasiga mos keladigan kreativ tafakkur tarzi shakllanmoqda.

Kognitivlikning o'zgarishi tafakkur tarzining transformatsiyasiga olib kelmoqda. Shu sababli hozirgi zamon tafakkur tarzi ilm-fan taraqqiyoti tufayli global mavqega ko'tarilmoqda.

Jahonda XX asrning oxirgi choragida boshlangan globalizatsiya fenomeni kognitivlik muammosini, ilmiy tafakkur tarzining kreativ va konstruktiv imkoniyatlarini, dunyo ilm-fani, IT sohalarida vujudga kelayotgan ilmiy-konseptual transformatsiyalarni o'rganish, ulardagi paradigmal va epistemologik yangilanishlarni tadqiq etish kabi masalalarni kun tartibiga qo'yayotganligi bilan juda dolzarb bo'lib qolmoqda. Bunda tafakkur genezisi va rivojlanishning kognitologik aspektlarini proliferatsion, germeneytik va interpretatsion o'rganish ushbu tadqiqot ishida asosiy metodologik vazifani tashkil etmoqda. Tafakkur tarzining kreativligining intellektual faoliyat sifatida namoyon bo'lishi hamda konstruktivizm, kognitivlikning ijtimoiy-madaniy va falsafiy-metodologik muammolarining tanqidiy-refleksiya, germeneytik jihatdan tadqiq etish dunyo ilm-fanida yangi yondashuvlarni vujudga keltirmoqda.

Tafakkur – bu dunyoqarash. Tafakkur bu – haqiqatni bilishdir. Hikmat ilmi egalarining bu fikrlariga tayanishda, asos bor. Chunki inson, siz va biz yashayotgan dunyoning bosh bo'g'inini tashkil etadi. U inson borlig'i bilan, uning barcha mukammalliklari, yutuq va ongsizlik xatti-harakatlari, xulq-atvori, intilish va manfaatlarining rang-barangligidan iboratdir. Dunyoning yangilanishi, tashvishli suronlari-yu, yutuqlarini ham insonsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shunday ekan, insonning ma'naviy borlig'i

qanday bo'lsa, hayot ham shunday, bir-birini to'ldirib, davom etib kelganligini kuzatamiz.

Markaziy Osiyoda yetishib chiqqan va dunyo ilm-fani rivojiga beqiyos hissa qo'shgan Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Farobiy kabi Sharq, Aristotel, Suqrot, Platon kabi G'arb faylasuflarining shaxs dunyoqarashi, tafakkur tarzi va ruhiyatini barqaror rivojlantirish borasidagi qarashlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz", "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz"¹ kabi asarlari monografiyaning metodologik asosini tashkil qiladi.

Mahalliy olimlardan M.Quronov, G.Aripova, B.Adizov, U.Inoyatov, U.Mahkamov, R.Safarova, B.Umarov, O.Jamoldinova, D.Ro'ziyeva, B.Xodjayev, Ch.Shakirova, Sh.Shodmonova, E.Yuzlikayeva, N.M.Egamberdiyevlarning tadqiqot ishlarida yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish omillari, ularning jamiyatga oson ijtimoiylashuvini ta'minlash, ijodiy, kreativ, nostandart tafakkur tarziga o'rgatish, ma'naviy-axloqiy, badiiy-estetik dunyoqarashini qaror toptirish, ularda milliy qadriyatlarga hurmat va tolerantlik hissini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari; M.N.Abdullayeva, N.A.Shermuxamedova, Sh.Kubayeva, G.Tulenova, L.A.Qurbonova, G.Jalalova, G.G'affarovalarning ilmiy ishlarida inson tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning falsafiy-metodologik tomonlari; Z.Nishonova, M.Davletshin, N.Safayev, A.Jabborov, E.G'oziyev, R.Sunnatovalarning tadqiqotlarida esa inson tafakkuri muammosining psixologik xususiyatlari yoritib berilgan².

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan T.A.Barisheva, O.N.Bolshakova, Y.V.Velichko, L.S.Vigotskiy, N.M.Gnatko, O.A.Grigoryeva, J.YE.Yermakova, B.P.Yesipov, L.S.Znikina, YE.P.Ilin, M.M.Kashapov, O.I.Kokoreva, A.G.Maslou, R.S.Nemov³lar tafakkur yuritish mexanizmlari, sog'lom tafakkur konsepsiyasi va uning nazariy-falsafiy asoslari, tafakkur va ruhiyat munosabati, o'quvchilarda va o'qituvchilarda sog'lom tafakkurni shakllantirish masalalarini tadqiq etishgan.

Paradigma nafaqat ilmiy bilim va ijtimoiy harakatni bog'laydi, balki bilim va harakat metodologiyasini ham belgilaydi, boshqaruv vositalarini

¹ "Bo'lajak pedagoglarning kreativlik sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlari"
<https://multiurok.ru/files/bolajak-pedagoglarning-kreativlik-sifatlarini-ri.html>

² Духовно-нравственное воспитание в процессе непрерывного образования.
<http://elibrary.ru/item.asp?id=25452818>

³ Mazkur olimlarning asarlari foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatida keltirilgan